

Könyvtárak és olvasási, könyvtárhasználati szokások 50 év távlatában, a Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján

NEMES Erzsébet – BÁRDOSI Mónika

A következő tanulmány a 2006. augusztus 7-e és 10-e között Budapesten rendezett Nemzetközi Olvasástársaság (International Reading Association) 21. olvasás világtalálkozóján, a „Betűhidak – a műveltség összekötő” főcímet viselő konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata, melynek célja az volt, hogy elemezze az elmúlt 50 év könyvtárhasználati és olvasási szokásainak változásait, a hivatalos könyvtári statisztika, a Központi Statisztikai Hivatal által publikált adatokkal alátámasztva.

A könyvtárak négy alapvető forgalmi mutatójának (a könyvtárak száma, a könyvtárak könyvvállománya, a beiratkozott olvasók száma, a kölcsönzött könyvtári egységek száma) felhasználásával, valamint az életmódban, olvasási szokásainkban bekövetkezett változásokat alátámasztó adatok segítségével mutatják be a tendenciákat.

Az első hivatalos könyvtári statisztikának Magyarországon az iskolai és oktatási intézmények könyvtárainak felmérése céljából 1868-ban kibocsátott kérdőívek alapján készült felmérést tekinthetjük, amely rögtön a magyar hivatalos statisztika megszervezését követő évben készült, vagyis a Köz-

ponti Statisztikai Hivatal (KSH) megalapítását (1867) követően. *György Aladár* (1844–1906) nevéhez fűződik a 19. sz. végének egyik legnagyobb volumenű könyvtári felmérése KSH kerekében, „*Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*” címmel (Bp., 1886–1887). Rendszeres adatszolgáltatást 1899 óta ad a könyvtárakról a KSH.

Ma a könyvtári statisztikák gyűjtését kormányrendelet írja elő, s az az Országos Statisztikai Adatgyűjtő Program keretében zajlik. Adatgazdája a kulturális minisztérium, maga a felmérés a Könyvtári Intézet szakmai koordinálásával történik, tehát „több lábon áll”. A könyvtárstatisztika módszertanán, fogalmi összehangolásán együtt dolgozik könyvtáros, statisztikus, s külön műfaj a kulturális statisztikákon belül.

A kulturális helyzetről – hasonlóan más társadalmi jelenségekhez – a statisztika módszereivel csak bizonyos korlátok között nyerhetünk információkat, a befogadás és a feldolgozás, vagyis a kulturális élmény hatása ilyen eszközökkel nem vizsgálható. A statisztikai elemzések ezért csak a kulturális eszközök és szolgáltatások kínálatának és ezek „fogyasztásának” mennyiségére szorítkozhatnak a szolgáltatást nyújtó intézmények működési adatai, valamint az ehhez a szférához szorosan tartozó, illetve kapcsolódó információk alapján.¹

A kulturális alapellátást, a hagyományos művelődési intézményhálózatot a gazdasági és jogi környezet változása miatt gyorsuló erózió jellemzi. Ez egyaránt igaz a minőségi, a tartalmi működésre, az épületek állapotára, a működési költségek mértékére, a szakemberekkel való ellátottságra stb., ami társadalmilag különösen azért súlyos gond, mivel ezen intézményeket – viszonylagos olcsóságuk miatt is – elsősorban a társadalom szegényebb, alacsonyabb jö-

vedelemmel rendelkező, ugyanakkor a kulturális juttatásokra nagyon is rászoruló rétegei veszik igénybe.²

A kulturális élet, a művelődési szolgáltatások átrendeződéséhez jelentős mértékben hozzájárult a 90-es évek gazdasági átalakulása. A piacgazdaságra történő átmenet a szellemi élet területén is éreztette hatását. A korábban csak állami működtetésű intézmények és vállalatok körében is megindult a privatizáció, működtetésük többszektörűvé vált, a gazdaságosság vált a fő meghatározó elemmé. A vizsgált területeket érintő árdotációk, kedvezményes lehetőségek fokozatosan megszűntek, és az igénybevétel egyre nagyobb anyagi ráfordítást igényel.³

A közösségi kulturális lehetőségek közül a lakosság legszélesebb körében igénybe vehető intézmények a könyvtárak. Az intézményhálózat részben a fenntartó szervezetek tulajdonviszonyainak változása, részben az állami támogatások szűkülése miatt az utóbbi tíz évben jelentősen csökkent. Ugyanakkor a továbbra is működő könyvtárak tevékenysége folyamatosan bővült, hagyományos funkciói mellett kiegészült egyéb tevékenységekkel, amelyek révén az információs társadalom és a dokumentumok digitalizálásának alapintézményévé válhatnak.⁴

A leggyakoribb összehasonlításokban a könyvtárak számát, a könyvvállományt, a kölcsönzött köteteket és a beiratkozott olvasókat szokás az összehasonlítás alapjának tekinteni.

Magyarországon a könyvtárak száma és tipologizálása jelentős változásokon ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Jelenleg települési, munkahelyi, felsőoktatási és szakkönyvtárakat különböztetünk meg, melyek kiegészülnek az iskolai könyvtárakkal. Csoportosítják a könyvtárakat aszerint is, hogy nyilvános könyvtárak körébe tartoznak-e avagy sem.

1. táblázat

Könyvtárak összesített adatai⁵

	A könyvtárak száma	A könyvtárak könyvállománya 1000 db	A beiratkozott olvasók száma* 1000 fő	A kölcsönzött könyvtári egységek 1000 db
1950	10 489	3 273	403	4 300
1960	18 209	40 329	1 627	31 971
1970	17 213	63 187	2 225	60 372
1980	14 881	71 787	2 400	60 365
1990	11 353	111 687	2 059	57 649
2000	8 640	142 545	1 866	51 251
2001	9 362	148 263	1 994	53 457
2002	9 377	154 089	2 074	52 806
2003	9 622	158 031	2 207	52 672
2004	9 311	158 333	2 189	49 500

* iskolai könyvtárak nélkül; 1950, 1960, 1970-ben tudományos könyvtárak adatai nélkül

Az 1950–2004 közötti időszokról bemutatott táblázat alapján láthatjuk, hogy a könyvtárak száma csökkenő. Míg 1950-ben több mint tíz és fél ezer könyvtár volt hazánkban, napjainkban ez a szám több mint ezerrel csökkent, nem sokkal több 9 ezernél (9311). A 2004-ben 2 millió 189 ezer fős beiratkozott olvasói szám, szinte egyenletes, „kisimul” a görbe. De ez a különböző könyvtártípusoknál más és más. A könyvtárak könyvállománya összesen 1950-ben a hivatalos statisztika szerint 3 millió 273 kötet volt, addig 2004-ben ez 158 millió 333 ezer kötetre emelkedett, (a rendszerváltást követő, jelentős

állományapasztás mellett és a kultúrára jutó egyre csökkenő állami támogatások ellenére) növekvő tendenciát mutat, viszont a kölcsönzött kötetek száma az 1970-es évektől valamelyest csökkent, 2004-ben 49 millió 500 ezer egység volt. A régen közművelődésinek, ma településinek mondott könyvtárak alatt az önkormányzati fenntartású és közösségi igényeket szolgáló intézményeket értjük. Ennek a könyvtártípusnak kell a legnagyobb változatosságot mutató olvasóközönséget kiszolgálnia, és közben gyorsan reagálnia az újdonságokra, hogy eleget tehesen funkcióinak.

2. táblázat

Települési könyvtárak

Év	A könyvtárak száma	A könyvállomány (1000 kötet)	A beiratkozott olvasók száma (1000 fő)	A kölcsönzött dokumentumok (1000 kötet)
1950	1 739	1 115	224	4 300
1955	4 461	3 747	854	18 132
1960	4 668	6 249	919	21 425
1965	5 403	12 280	1 551	40 221
1970	5 293	17 725	1 583	43 530

a táblázat folytatódik

1975	5 069	23 039	1 550	42 723
1980	4 915	30 475	1 601	40 720
1985	4 644	37 342	1 672	39 545
1990	4 179	40 925	1 486	35 915
1995	3 648	41 958	1 382	37 175
2000	3 132	43 906	1 357	34 494
2004	3 192	45 058	1 452	32 082

Számuk az ötven év alatt megkétszereződött, sőt a 60-as évek közepén az 5400-at is meghaladta, ami 2000-rel volt több, mint napjainkban. A könyvállomány mára 45 millió darabot tesz ki, ami egyenletes emelkedést mutat, de a használók számában a rendszerváltozás éveitől kezdve csak kis mértékű növekedést tapasztalunk. A

kölcsönzött kötetek száma hullámzóan alakult, az ötvenes évekhez képest óriási, hatszoros az emelkedés, de a csúcsidőszakot, a hatvanas évek végét, meg sem közelíti.

A települési könyvtárak látogatói között kiemelten foglalkozik a statisztika a 14 éven aluli használókkal.

3. táblázat

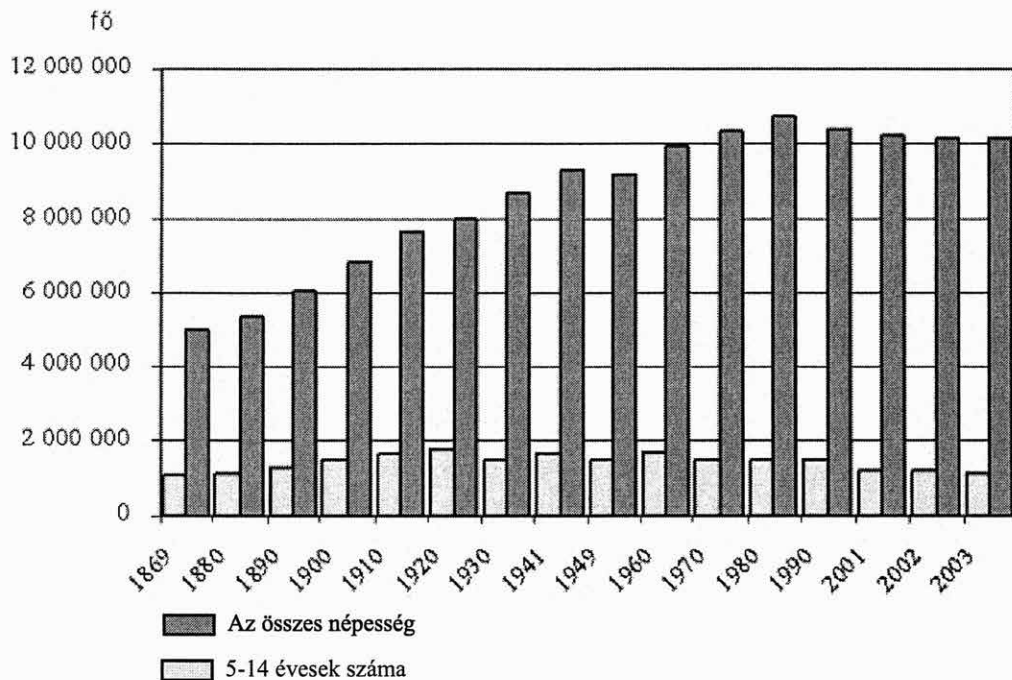
A 14 éven aluliak könyvtárhasználati szokásai

Év	Beiratkozott olvasó (fő)	Könyvtárlátogató (fő)	Kölcsönző (fő)	Kölcsönzött könyvtári egység (db)
ezerben				
1970	586	7 811	"	18 538
1980	660	7 839	"	17 776
1990	645	9 271	5 543	14 957
1995	491	6 638	4 438	12 252
1996	476	6 202	4 199	11 714
1997	475	6 201	4 129	11 371
1998	482	6 984	3 931	11 316
1999	493	6 150	3 938	10 752
2000	497	6 143	3 888	10 582

A 14 éven aluliak könyvtárhasználatát bemutató táblázat adatai szerint majdnem minden mutató csökkenést jelez. A beiratkozott olvasók száma 1995-től szinte változatlan, de a könyvtárlátogatók, a kölcsönzők és a kölcsönzött könyvtári egységek száma szinte évről évre csökken. Ez minden bizonnyal szoros összefüggésben van az életmódbeli változásokkal. A 14 éven aluli korosztály számának csökkenő tendenciája is egyér-

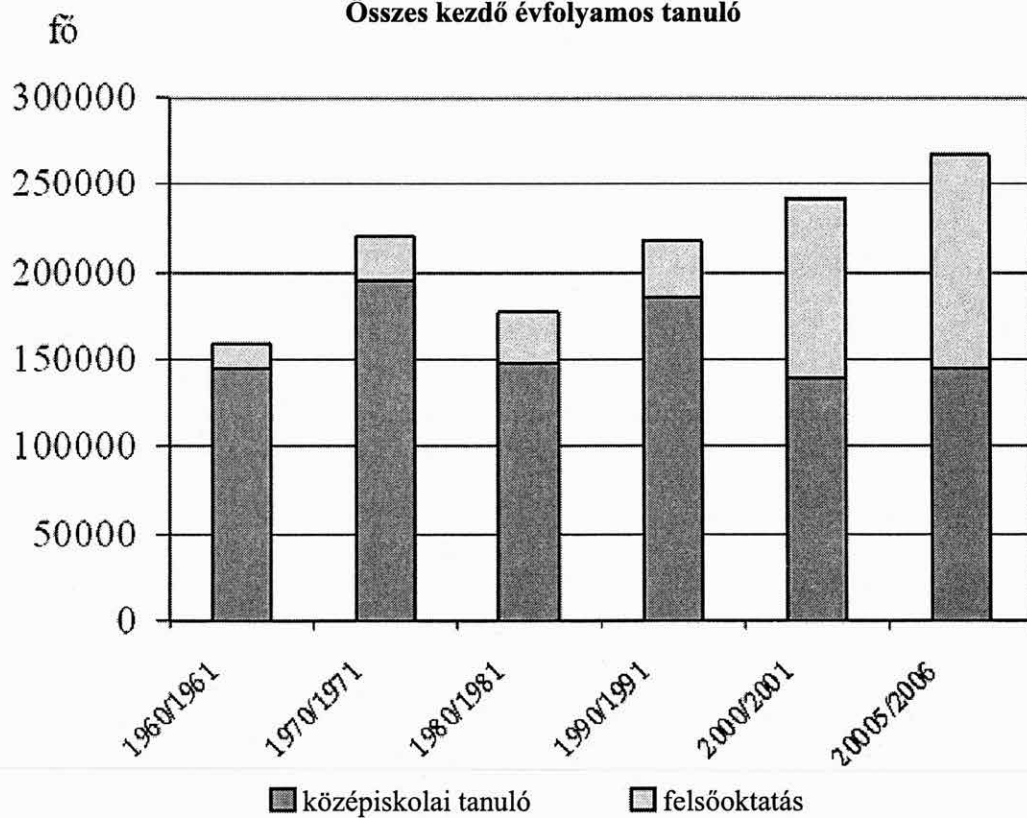
telmű összefüggést mutat a beiratkozott olvasók hasonlóan csökkenő számával. (1. ábra)
A szabadidő megnövekedése, a televízió térhódítása, az olvasási szokások megváltozása ezt a korosztályt különösen érzékenyen érintette. Mégis a könyvtárak iránti állandó igényt jelzi, hogy a csökkenő tendencia ellenére az általános iskolások jelentős arányát teszik ki a települési könyvtárak használóinak.

1. ábra

2. ábra

Összes kezdő évfolyamos tanuló

4. táblázat

Az iskolai könyvtárak adatai

	Könyvtárral rendelkező iskolák száma	Könyvtári állomány összesen (1000 db)	Könyvtári állományból könyv (1000 db)	Kölcsönzések száma (1000 db)
<i>Általános Iskola</i>				
1960	6 307	..	3 238	1 406
1970	5 480	..	6 340	2 792
1980	3 472	10 698	10 338	4 560
1990	3 092	18 786	17 865	..
<i>Középiskola</i>				
1960	419	..	2 029	396
1970	547	..	3 559	816
1980	531	5 696	5 491	1 196
1990	556	7 880	7 880	..
<i>Szaktanácsképző</i>				
1960
1970
1980	260	1 733	1 712	702
1990	234	2 231	2 231	..
<i>Iskolai könyvtárak</i>				
2000	4 280	40 200	..	9 890
2004	4 438	45 511	41 477	9 575

A tanulók olvasói igényeit szolgálják – a települési könyvtárak mellett – az iskolai könyvtárak. Ezek állománya 2004-ig közel kilencszerezésre nőtt, a kölcsönzött kötetek száma pedig az 1960. évi 1,4 millióról 9,5 millióra emelkedett. (2. ábra)

A képzőhelyek bővülésével, illetve a középső és felsőfokú oktatásba bekapcsolódók számának emelkedésével ezen típusú könyvtárak is jelentős változásokon mentek át az elmúlt ötven évben.

5. táblázat

Kezdő évfolyamos tanulók

	Szakiskola	Spec. szakisk.	Gimn.	Szakközépisk.	Középiskolai tanuló	Felső oktatás	Összes kezdő évfolyamos tanuló
1960/1961	53 992	383	47 617	41 834	143 826	14 619	158 445
1970/1971	89 464	231	48 785	57 129	195 609	25 435	221 044
1980/1981	63 896	642	35 254	47 861	147 653	29 324	176 977
1990/1991	87 932	2087	42 646	53 242	185 907	32 067	217 974
2000/2001	35 891	1574	50 029	50 839	138 333	103 905	242 238
2005/2006	33 615	2684	55 926	51 821	144 046	122 901	266 947

Mint látjuk, a kezdő évfolyamos középiskolai tanulók száma visszaesett az 1970/1971-es évi számhoz képest, de a felsőoktatásban míg 1960/1961-ben a kezdő évfolyamos hallgatók száma 14 619 volt, addig 2005/2006-ban ez a szám 122 901-re, több mint nyolcszorosára emelkedett.

6. táblázat
A szakkönyvtárak összefoglaló adatai

Könyvállomány (1000 db)	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
OSZK	3 982	4 789	5 290	5 211	5 943	6 485	7 041	7 625
Egyetemi Könyvtár	1 066	1 148	1 217	1 265	1 310	1 352	1 386	1 340
MTA Könyvtár	897	1 096	1 246	1 405	1 561	1 744	1 916	2 171
Országos Műszaki Könyvtár	400	483	834	967	1 262	1 408	1 404	965
Látogatók száma (1000 fő)	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
OSZK	93	94	63	69	139	116	197	223
Egyetemi Könyvtár	92	122	105	68	53	81	52	135
MTA Könyvtár	24	40	60	44	48	34	26	72
Országos Műszaki Könyvtár	131	122	90	154	121	76	45	196
Kölcsönzött dokumentum (1000 db)	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000
OSZK	622	539	451	520
Egyetemi Könyvtár	170	225	175	145
MTA Könyvtár	122	213	93	114
Országos Műszaki Könyvtár	298	348	350	396

A szakkönyvtárak egy-egy meghatározott szakterület, tudományág igényeit elégítik ki. Az e csoportba tartozó könyvtárak állománya a legnagyobb, és ennek 37%-a felsőoktatási intézményhez tartozik.

Az összes szakkönyvtárról csak az utóbbi évekből rendelkezünk adatokkal, ugyanis az adatgyűjtés régen csak a kiemelt szakkönyvtárak adataira vonatkozott. Napjainkban 400-nál több szakkönyvtárral rendelkezünk, 850-et is meghaladó szolgáltató hellyel.

(Ld. a következő oldalon lévő 7. táblázatot)

Az elmúlt időszakban a felsőoktatási intézmények könyvtárainak, valamint a szakkönyvtárak állománya bővült a legjelentősebben, összességében a könyvállomány meghaladja az 53 milliót.

A szakkönyvtárak állományának gyarapítására 2003-ban 5,3 milliárd forintot fordítottak. Meg kell jegyezni, hogy ezen könyvtárak között szerepelnek azok is, amelyeknek éves állomány-növekedésében jelentős hányadot tesznek ki a kiadói kötelempéldányként kapott könyvek.

A települési könyvtárak állománygyarapítására

1999-ben 1370 millió forintot költöttek, 2003-ban ennek összege elérte az 1,8 milliárd forintot. Ebből egy lakosra átlagosan az 1999. évben 88.- Ft, 2003-ban 155.- Ft jutott, de a nominális növekedés csak a könyvek és egyéb könyvtári egységek (folyóirat, audiovizuális anyagok stb.) áremelkedését egyenlítette ki.

A települési könyvtárak üzemeltetését a kissé nö-

vekvő költségvetési támogatás ellenére, (amely a könyvtárak drágulását sem ellensúlyozza), is nehezen tudják biztosítani a fenntartók, így elsősorban a kistelepüléseken lévő könyvtárak szüntették meg tevékenységüket. A munkahelyi, ill. szakszervezeti könyvtárak a vállalati struktúra átalakulásával fokozatosan megszűntek, a néhány még működő ilyen jellegű könyvtár az

7. táblázat

A szakkönyvtárak adatai 2000, 2003

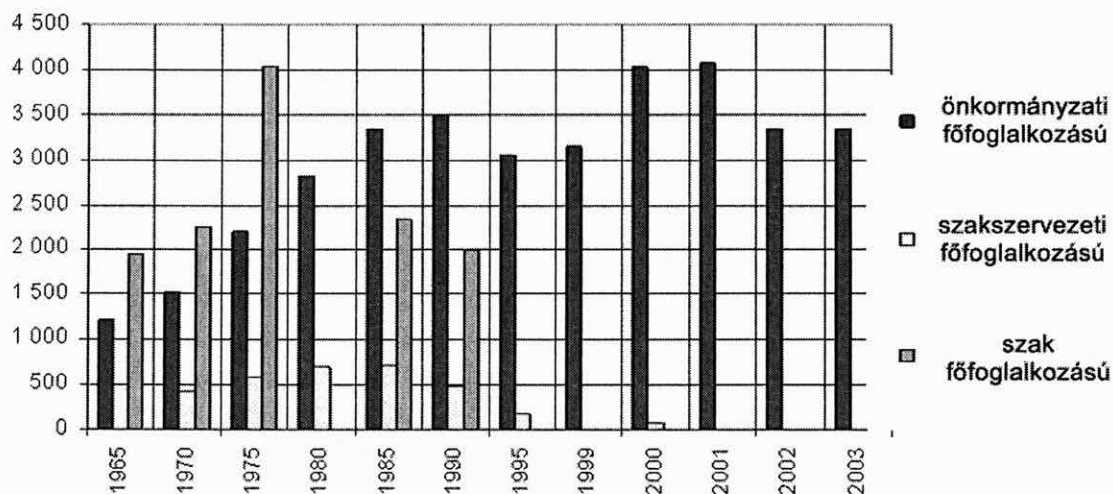
2000	OSZK	Országos Szak- könyvtárak	Felsőoktatási Intéz- mények könyvtárai	Egyéb Szak- könyvtárak
Önálló könyvtárak száma	1	10	141	250
Szolgáltató helyek száma	6	21	401	800
Könyvállomány (1000 db)	7 626	6 083	19 752	24 978
Látogatók száma (1000 fő)	223	547	3 788	1 059
Beiratkozott olvasók (1000 fő)	28	56	285	140
Kölcsönzők száma (1000 fő)	0	125	1 383	705
Kölcsönzött dokumentum (1000 db)	1	301	4 168	2 397
2003	OSZK	Országos szak- könyvtárak	Felsőoktatási intéz- mények könyvtárai	Egyéb szak- könyvtárak
Önálló könyvtárak száma	1	11	207	444
Szolgáltató helyek száma	5	20	715	858
Könyvállomány (1000 db)	7 893	5 703	24 286	28 729
Látogatók száma (1000 fő)	204	420	7 113	3 896
Beiratkozott olvasók (1000 fő)	23	42	410	179
Kölcsönzők száma (1000 fő)	0	197	2 871	695
Kölcsönzött dokumentum (1000 db)	1	241	5 467	2 269

egyéb szak- és munkahelyi könyvtáraknál szerepel az adatok között. Az iskolai könyvtárak számának emelkedése az új iskolák, illetve feladat-ellátási helyek növekedésével magyarázható.⁶

A könyvtárosi munkakörben foglalkoztatottak bemutatásánál láthatjuk azt, hogy a több mint 6 és fél ezer szakszervezeti könyvtár az 1990-es évektől drasztikusan csökkent, majd 2000-től szinte teljesen megszűnt. Viszont a felsőoktatási könyvtárak minden mutatója nagyon megugrott az elmúlt években.

3. ábra

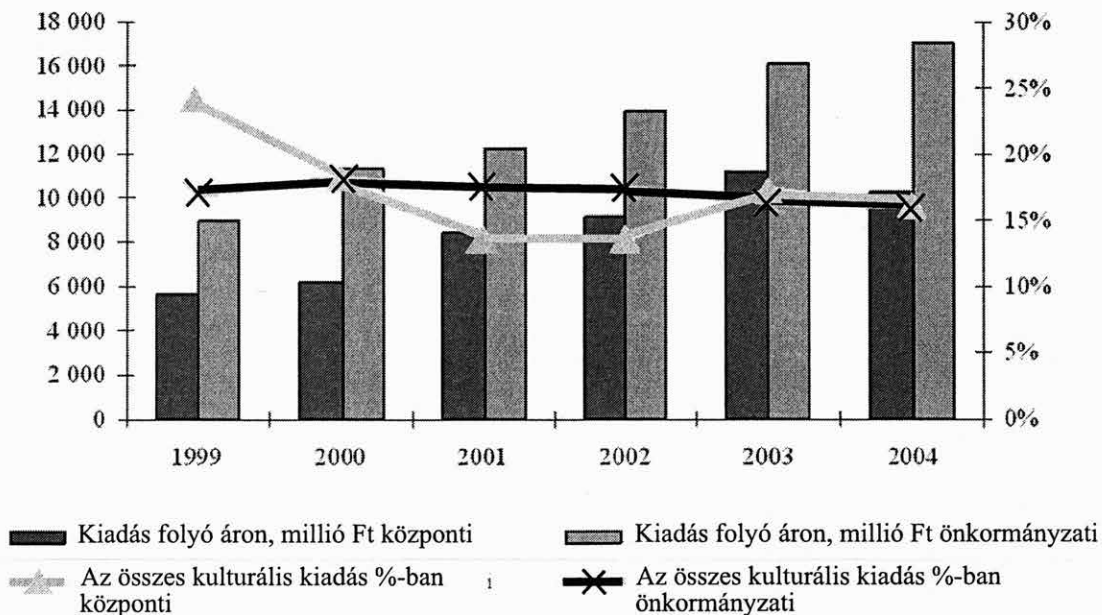
A könyvtáros munkakörben foglalkoztatottak

A könyvtárak működését szolgálja a települési könyvtárakban dolgozó több mint 4300 könyvtáros, akiknek több mint a háromnegyede főfoglalkozású. A szakkönyvtárak több mint 3600 könyvtárost foglalkoztatnak.

4. ábra

A költségvetés könyvtári kiadásai

A piacgazdaság törvényei, illetve a gazdaságosság szempontjai napjainkra általánossá váltak és rázúdultak a kulturális fogyasztásra is. Az állam gyorsuló mértékben kivonult a kultúra központi finanszírozásából, a privatizáció ezt a területet is áthatotta. A legtöbb kulturális cikk ára megrágult. Az egyébként erősödő magántőke, civil társadalom és alapítványi rendszer, a kulturális mecenatúra sem tudta pótolni a kultúra pénzügyi deficitjét. A nemzetközi tőke, a multinacionális cégek, a tömegszórakozás globalizációja, a technicizálódás és digitalizálódás, a humán értelmiség és a vállalkozói tulajdonosi rétegek közötti olló szélesre nyílása mind összefügg a kultúra háttérbe szorulásával, finanszírozásának szűkülésével.⁷

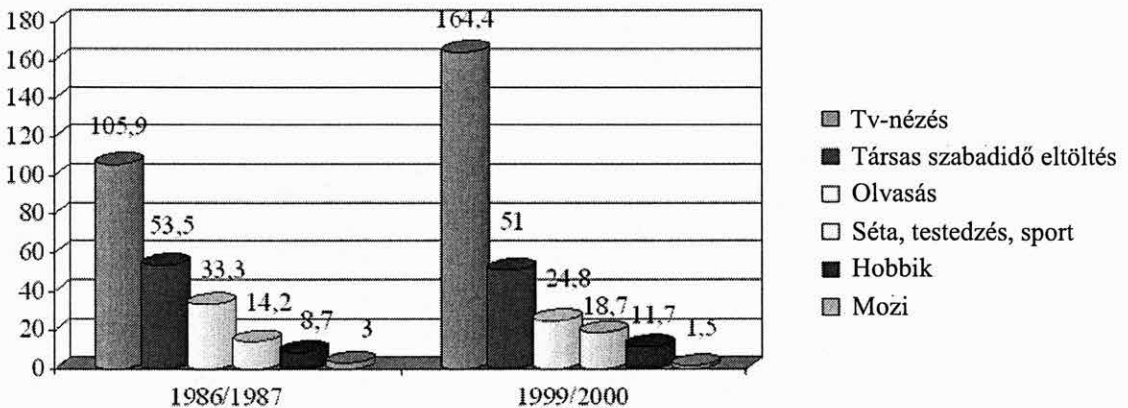
Ezzel párhuzamosan az elmúlt évek időfelhasználás vizsgálatai, amelyekben a társadalom munka- és szabadidős tevékenységének alakulásáról kapunk képet, azt mutatják, hogy

a gazdasági fejlődés következtében csökken a társadalom kereső-termelő munkára fordított idejének összessége, miközben egyre inkább növekszik a szabadon felhasználható időmennyiség. E megnövekedett szabadidőből a lakosság idejének számottevő részét a tévénézésre fordította, fordítja. Sőt, a népesség egészen belül az erre fordított idő növekedése (58,5 perc/nap) meghaladja a szabadidő növekedését (54 perc/nap) is.

A KSH által 1986/87-ben és 1999/2000-ben⁸ végzett életmód-szabadidő felmérések összehasonlító adatai alapján (*Falussy Béla* nevét itt feltétlenül meg kell említeni, aki nemzetközi szinten is elismert szaktekinétye ennek a területnek) a szabadon végzett tevékenységre fordított időn belül tévénézésre 1986/87-ben 105,9 percet, 1999/2000-ben már 164,4 percet fordítottunk naponta. Ugyanakkor könyvolvasásra 1986/87-ben csak napi 33,3 percet, 1999/2000-ben pedig csak 24,8 percet.

5. ábra

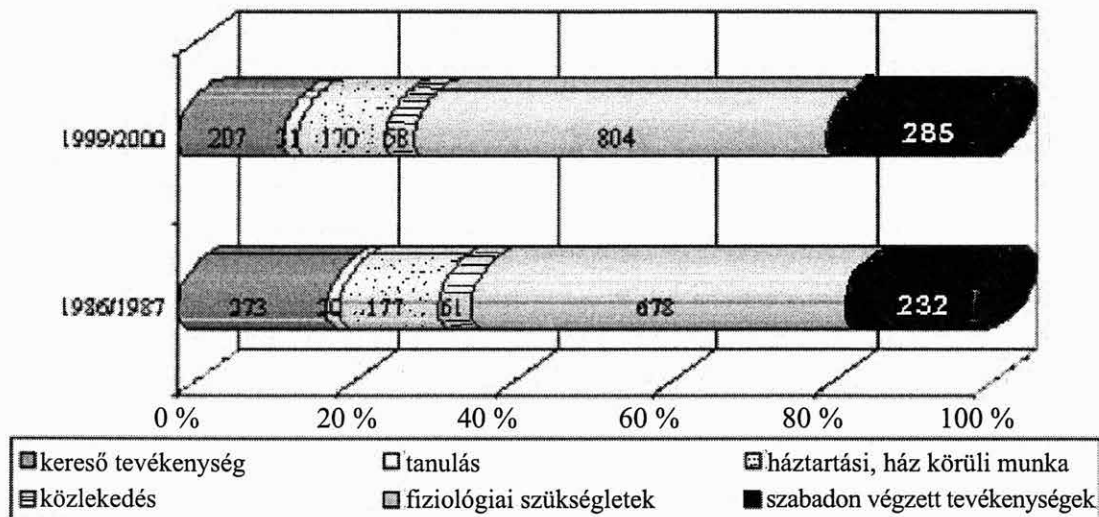
Szabadidős tevékenységekkel töltött napi átlagos időmegoszlás a 15–84 évesek körében (perc)

Az 1990-es évektől tovább növekedett a lakosság munkatevékenységen, háztartási és ház körüli munkán, gyermeknevelésen, közlekedésen és a fiziológiai szükségletek kielégítésén felüli ideje. Ez az idő a társadalom egészére nézve 1986-hoz képest 2000-re közel 50 perccel nőtt.

6. ábra

**Napi átlagos időfelhasználás tevékenységcsoportok szerint
a 15-84 éves népesség körében (perc)**

Míg az 1986/1987. évben kereső tevékenységre 273 percet, addig az 1999/2000. évben már csak 207 percet fordítottunk. A szabadon végzett tevékenységekre 1986/1987-ben 232 perc, 1999/2000. évben már 285 perc, vagyis több mint négy óra jutott naponta átlagosan.

8. táblázat

Olvasásra fordított átlagos napi időfelhasználás percben kifejezve

Tevékenységek	Együtt				Férfiak				Nők			
	1977	1986	1993	2000	1977	1986	1993	2000	1977	1986	1993	2000
Újság- és folyóiratolvasás	15	22	16	15	22	29	19	18	9	17	13	11
Könyvolvasás	13	11	11	9	16	11	9	8	10	11	14	10

Magyarországon a lakosság olvasással töltött ideje a két utolsó időmérleg felvétel adatai szerint (annak ellenére, hogy az utóbbi időmérleg felvétel kérdései között az egyre népszerűbb internetezést is az olvasáshoz sorolták) a szabadidő jelentős emelkedése ellenére is csökkent, átlagosan napi 8,5 perccel.

Az újságolvasással töltött idő háromnegyedére esett vissza, a könyvolvasás csekélyebb mértékben (négyötödére) csökkent, melyek összesen az egész napból még 25 percet sem tettek ki a vizsgálatok alapján. A könyvolvasás és az újságolvasás egymáshoz viszonyított aránya alapvetően nem változott a két időmérleg felvétel között eltelt idő során.

9. táblázat

A különböző típusú sajtótermékek rendszeres olvasói (Az ország felnőtt lakosságának százalékában)

	1964	1985	2000	2005
Napilap	60%	75%	42%	43%
Hetilap	37%	66%	44%	22%
Folyóirat	23%	27%	15%	15%

Rendszeres napilap-olvasónak a hatvanas években a felnőtt lakosság 60%-a vallotta magát, ez 2005-re már a 40%-ot is alig haladta meg. Roszszabb a helyzet az egyéb típusú periodikáknál, hiszen negyven év alatt majdnem felére csök-

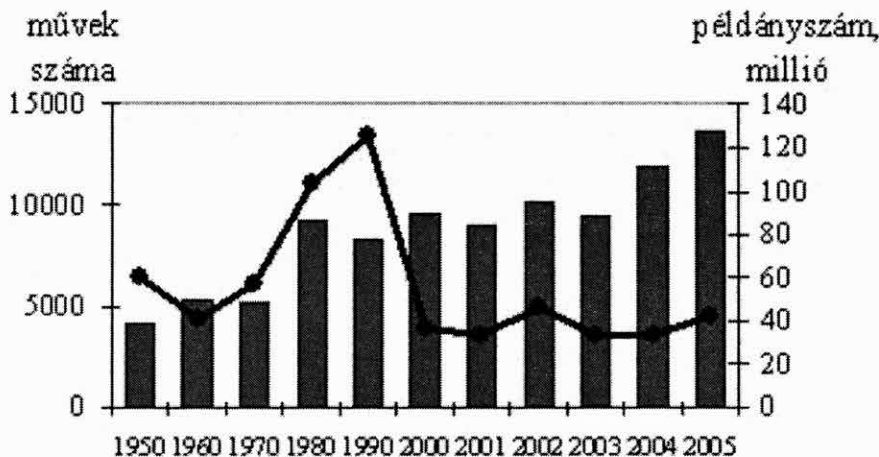
kent a magukat újságolvasónak tekintő felnőtté száma.

A könyvolvasók közül a budapestiek kétszer annyit tölthettek ezzel a tevékenységgel, mint az átlag. Újságolvasásra a megyeszékhelyeken élők 16–20%-kal fordítottak több időt, mint a települési hierarchia többi szintjén élők.

A könyvkiadás, a könyvforgalom és az olvasásra fordított idő között szoros kapcsolat van. A növekvő szabadidő ellenére az olvasásra fordított idő, valamint az olvasásra időt fordítók aránya csökkenésének megfelelően a kiadott művek éves összpéldányszámának folyamatos visszaesése volt megfigyelhető az elmúlt évtized folyamán.

7. ábra

A könyvek számának és példányszámának alakulása

■ Könyvek és füzetek száma —●— Könyvek és füzetek példányszáma, millió

A példányszámok változása ugyanakkor nem járt együtt a kiadott művek számának ugyanilyen arányú csökkenésével.

A lakosság kulturális, szórakoztató tevékenységre fordítható idejének négyötödét köti le a televízió-nézés, videózás (a kettő együtt átlagosan több mint napi 2,5 órát tölt ki, ami tízszerese például az újságolvasásra fordított időnek⁹). A szabadidő felhasználás egytizedét az olvasás (újság, folyóirat, könyv) teszi ki, és csak a maradék egytized rész jut az egyéb tevékenységekre,

illetve rendezvénylátogatásokra.

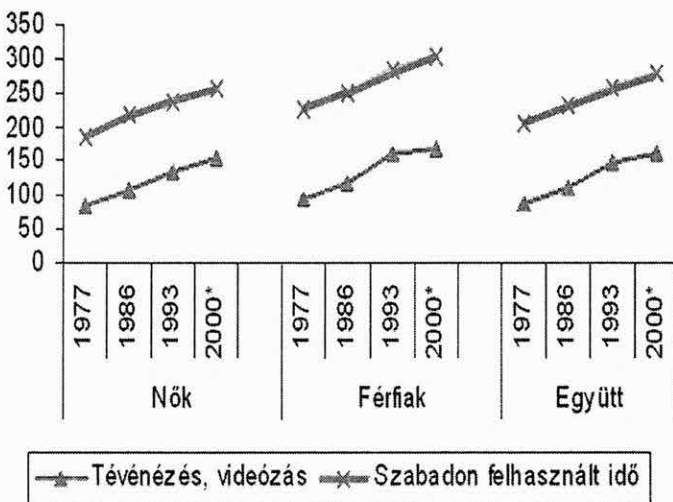
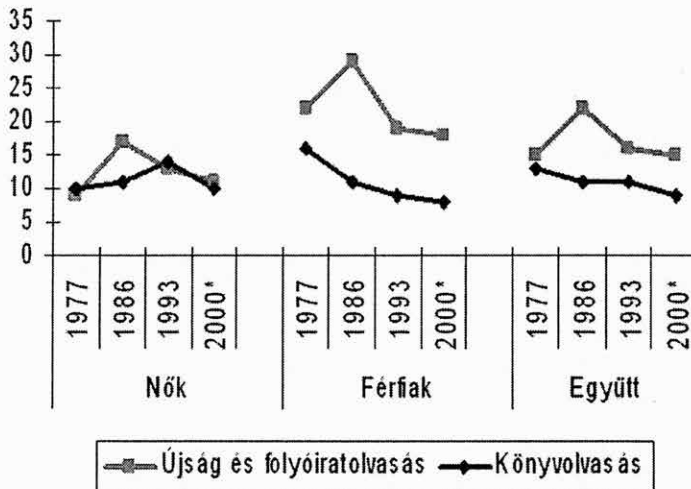
Megfigyelhető, hogy a házon kívüli kulturálódási lehetőségeket kevésbé veszik igénybe. A kulturális fogyasztás visszaesése összefüggésben van a könyv és a sajtótermékek árainak emelkedésével is.

Megállapíthatjuk, hogy a növekvő szabadidő ellenére az olvasásra fordított idő felére csökkent, a megnövekedett szabadidő nagy részét televízió-nézéssel töltjük.

A gazdasági változásokkal szoros összefüggés-

ben a könyvtárak száma csökkent, bár az utóbbi időben számuk stagnál. A könyvkiadásra fordított összeg nőtt, de ezzel párhuzamosan jelentősen nőtt a dokumentumok beszerzési ára.

8. ábra
Átlagos napi időbeosztás a nemek szerint (perc)

A 8. sz. ábrán a nemek szerint megvizsgálva az olvasási szokások alakulását, jól láthatjuk a csökkenő tendenciát mindkét nemnél az újság- és könyvolvasásnál egyaránt, illetve a szabadon felhasználható idő és a televíziózás egyenletes növekedését. A férfiak valamivel többet töltenek újságolvasással, a nők inkább a könyvolvasást részesítik előnyben.

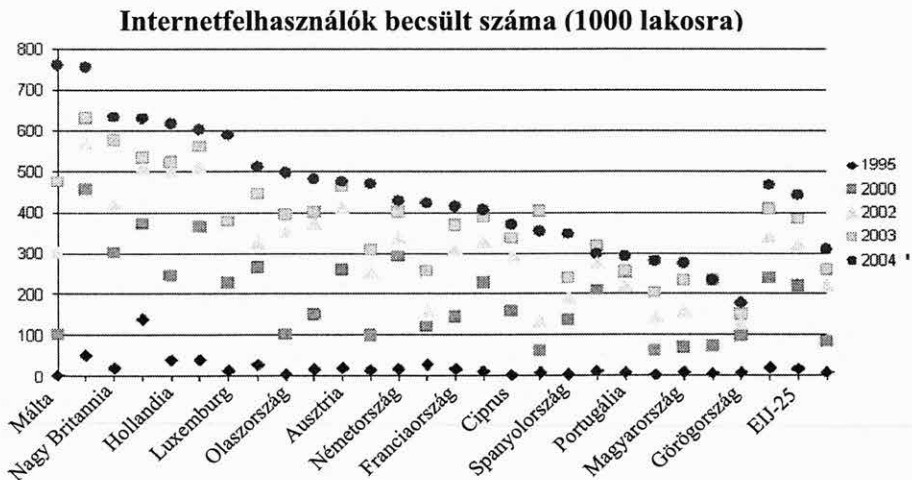
Az életmódváltozásnak és ebben a szabadidős tevékenységek változásának a könyvtárhasználati szokások alakulásában nagy szerepe van. Az elmúlt ötven év alatt nagy tért hódított a televíziózás, napjainkban pedig az internetezés, összefüggésben a számítógéppel ellátott háztartások számának növekedésével.

10. táblázat
Televízió-előfizetők száma

Év	Televízió-előfizetők száma			
	Budapesten	többi városban	községekben	összesen
1958	12 396	1 743	1 899	16 038
1960	63 596	20 884	19 178	103 658
1970	459 827	538 567	770 167	1 768 561
1980	597 092	960 278	1 208 640	2 766 010
1990	572 430	2 357 386		2 929 816
1991	525 599	1 267 142	1 059 300	2 852 041
1992	523 310	2 339 702		2 863 012
1993	493 088	1 305 734	1 019 903	2 818 725
1994	458 486	2 278 990		2 737 476
1995	437 863	1 265 708	960 960	2 664 531
1996	402 738	2 132 336		2 535 074
1997	419 223	1 255 000	916 000	2 589 659
1998	412 809	2 287 571		2 700 380
1999	359 200	2 319 300		2 678 500
2000	340 906	2 303 410		2 644 316
2001	322 266	2 287 282		2 609 548
2002 ¹⁰	310 000	2 290 000		2 600 000

A magyar televíziózás hivatalos megindulása évét követően, 1958-ban alig több mint 16 ezer előfizető volt, amit akkor gyors elterjedése követett. 45–50 év alatt gyakorlatilag minden háztartásban megjelent a televízió. 2002-ben a hivatalos statisztika szerint az országban 2 millió 600 ezer televízió-előfizető volt.

9. ábra

Az internet használata, mint új típusú elfoglaltság, egyre népszerűbb, de még nem beszélhetünk akkora térhódításáról, mint a televíziózás esetében.

Magyarország az internethasználók becsült számában az uniós országok sorában az utolsó negyedben helyezkedik el, annak ellenére, hogy tíz év alatt számuk közel negyvenszeresére nőtt.

Mindezek függvényében a 2000 utáni könyvtári összehasonlító adatokat vizsgálva és figyelembe

véve a gazdasági, társadalmi, ezen belül az életmódbeli változásokat, amelyekről fentebb szöveltünk, a következő tendenciák láthatók.

A rendszerváltás után érezhetően nagy szükség volt a változó könyvtári fogalomrendszer újrafogalmazására. A könyvtári törvényre 7 évet kellett várni. Az 1997-es törvény bevezetését követően, illetve az adatgyűjtés elektronikussá válásának következtében az utóbbi öt évben úgymond „kissimulnak” a görbék.

11. táblázat

Könyvtárak összefoglaló adatai könyvtártípusok szerint

Megnevezés	2000	2001	2002	2003	2004
Nemzeti és országos szakkönyvtárak					
Könyvtár	27	19	19	25	24
Ebből önálló könyvtárak	11	11	11	12	12
Összes állomány (1000 könyvtári egység)	13 709	12 904	13 070	13 596	13 665
Látogató (ezer)	770	460	652	624	461
Beiratkozott olvasó (ezer)	84	68	66	65	88
Kölcsönzők száma (ezer)	125	197	..
Kölcsönzött könyvtári egység (ezer)	302	191	219	242	231
Települési könyvtár					
Könyvtár	3 132	3 429	3 200	3 209	3 192
Összes állomány (1000 könyvtári egység)	43 906	45 630	44 907	45 031	45 058
Beiratkozott olvasó (ezer)	1 357	1 416	1 425	1 487	1 452
Kölcsönzött könyvtári egység (ezer)	34 494	35 019	34 390	33 556	32 082
Felsőoktatási és egyéb szak- és munkahelyi könyvtárak					
Könyvtár	1 201	1 450	1 604	1 867	1 657
Összes állomány (1000 könyvtári egység)	44 730	47 165	52 637	54 887	54 099
Beiratkozott olvasó (ezer)	425	510	583	655	649
Kölcsönzött könyvtári egység (ezer)	6 565	7 285	8 738	8 957	7 612
Iskolai könyvtár					
Könyvtár	4 280	4 464	4 554	4 521	4 438
Összes állomány (1000 könyvtári egység)	40 200	42 564	43 475	44 517	45 511
Kölcsönzött könyvtári egység (ezer)	9 890	10 962	9 459	9 917	9 575

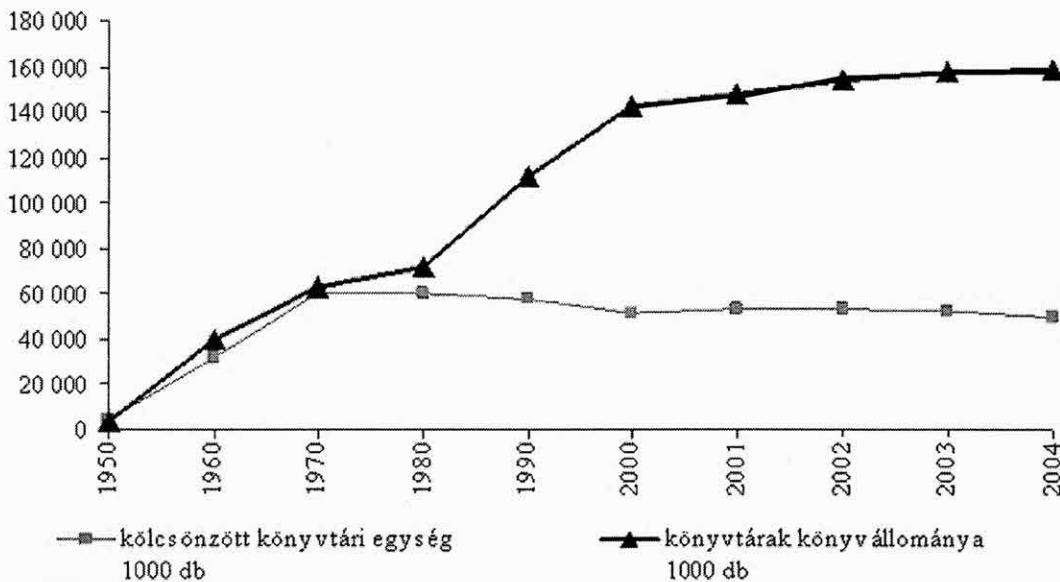
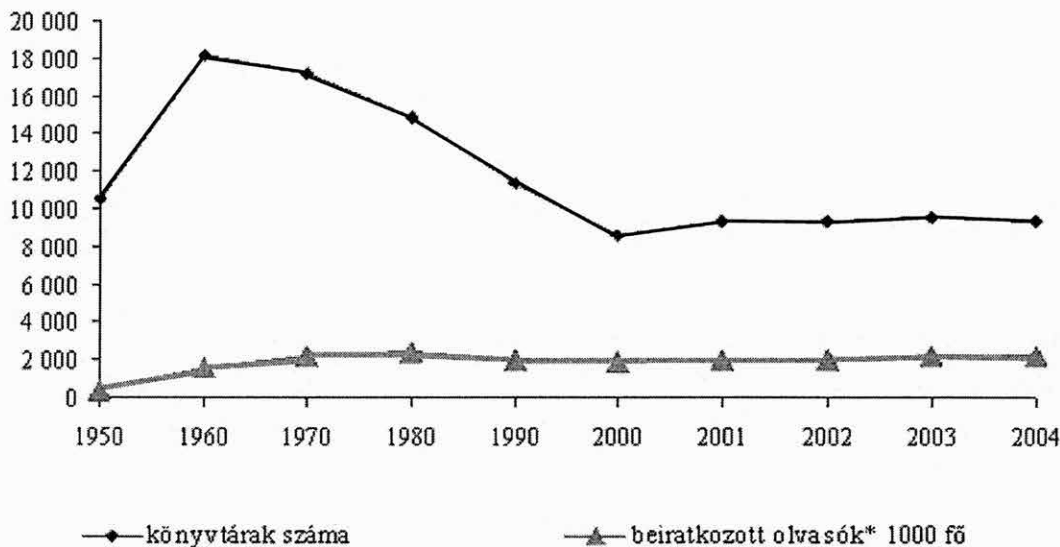
A 2000–2004 közötti időszak összefoglaló adatai azt mutatják, hogy az 1997-es könyvtári törvény megszületése utáni időszakban a könyvtárakban összességében csökkent a beiratkozott olvasók száma, viszont a települési és felsőokta-

tási könyvtárakban nőtt. A kölcsönzött kötetek száma stagnál, de a felsőoktatási könyvtárakban ez a szám növekszik. A könyvtárak könyvállománya növekedést mutat, a szakkönyvtáraké azonban csökkenést.

Ha az utóbbi évek adatait összevetjük a fél évszázaddal korábbi számokkal, a legfontosabb könyvtárforgalmi-adatokat figyelembe véve, a következő trendeket figyelhetjük meg.

10. ábra

Könyvtárak összefoglaló adatai

Az elmúlt 50 év alatt megnőtt a szabadon felhasználható idő, amit sajnos nem olvasással töltünk. Az olvasásra fordított idő a felére csökkent. Új, kiugró szabadidős tevékenység az internethasználat és stabilan tartja magát a televíziózás. A könyvtárak száma csökkent, de az utóbbi időkben a számuk nem változik szignifikánsan. A könyvkiadásban ugyan az utóbbi évtizedben nőtt a művek, a féleségek száma, de lényegesen csökkent a kiadott példányszám, a nyolcvanas, kilencvenes évek fordulója példányszámának már csak töredéke.

A könyvtárak iránti változatlan igényt jelzi, hogy a változások ellenére a beiratkozott olvasók, kölcsönzések és a kölcsönzők számában csak kisebb mértékű visszaesés tapasztalható. Minden hetedik lakos valamilyen könyvtár beiratkozott olvasója; egy olvasó átlagban kéthetente kölcsönöz könyvet. A közművelődési könyvtárak olvasóinak nagy része a fiatalabbak közül kerül ki, minden harmadik regisztrált olvasó 14 éves vagy annál fiatalabb.

A beiratkozott olvasók száma valamelyest csökkent, de a települési és a felsőoktatási könyvtárakban nőtt, így a görbe itt is inkább kiegyenesedő. A kölcsönzött kötetek száma stagnál, de a felsőoktatási könyvtárakban lényegesen nőtt, ami szoros összefüggésben van a könyvek árainak és a hallgatók számának a növekedésével. A megnövekedett felhasználói igényekkel párhuzamosan a könyvtárak könyvállománya jelentősen emelkedett, egyedül a szakkönyvtáraké csökkent.

Életünk minden területén hódít az új információhordozó, a számítógéppel ellátott háztartások száma folyamatosan nő, s elkerülhetetlennek látszik a könyvtárak funkcióváltása.

A Könyvtári Figyelő 2006/1. számában Nagy Attila és Péterfi Rita tollából megjelent *Olvasókönyvtár- és számítógép-használat* című cikkben hasonló képet kapunk. Eszerint „*a könyvet nem olvasók tábora nő, a regisztrált könyvtárlátogatók száma stagnál, de jól érzékelhetően nő a számítógépet, internetet használók rétege.*”

A piacgazdaság és a többpártrendszerű jogállam új kereteket biztosított. A nyitottság, pluralizmus és a tényleges szabadság immár valóság. A felnőttoktatásban, a felsőoktatásban résztvevők száma kétszeresére nőtt. Minden beáramlik hozzánk, az ország nyitott az egyetemes értékekre és a világpiacon, de az információk szabad áramlása együtt járt azzal, hogy sok értéktelen, silány dolog is érkezett vele. A könyvtáraknak fontos szerepük lehet abban, hogy a hagyományos funkcióik mellett a releváns információhoz jutás intézményei legyenek.

Újfajta szolgálat ez, mellyet az ismeretek tárházán kívül inkább a tudáshoz való hozzájutás „házává” válhat. Ahhoz, hogy a könyvtárak a jövőben a tudásalapú társadalom alapintézményei maradhassanak, a dokumentumalapú könyvtár helyett szolgáltatás központúvá kell válniuk.

„A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői, szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. Az e fogalomkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széles körű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkori társadalom kötelezettsége. Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetőek. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia. A nemzeti, nemzetiségi és etnikai kisebbségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, érték-hordozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegí-

tése a társadalom közös érdeke.” – olvashatjuk a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény bevezetőjében.

A törvény bevezetőjében leírtak fényében próbáltuk megvizsgálni a könyvtárak, az olvasási szokások elmúlt ötven évbéli változását a hivatalos statisztikai adatok alapján. A statisztikai adatok láthatóvá tesznek olyan folyamatokat, melyekből „...a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása”-hoz remélhetőleg hasznos következtetéseket lehet levonni.

Jelen elemzés a KSH könyvtári intézményi adatait csak 2004-ig vizsgálta, a 2005. évi adatok akkor még nem voltak publikusak.

Az 1986/87-ös, illetve az 1999/2000-ben végzett életmód és szabadidő felméréshez hasonlót kisebb mintán a Szociológiai Intézet publikált 2004-ben. A szabadidő-kutatás területén belül, az olvasási, könyvtárhasználati szokások elemző kutatása csak a könyvtáros szakma bevonásával képzelhető el. A könyvtáraknak is nagy szükségük van a jól használható adatokra a valós állapotok megismeréséhez, illetve a stratégiai tervekben megfogalmazott jövőkép kialakításához.

Az adatok forrásai:

1. Hírközlés-statisztikai évkönyv, 2003. – Bp., KSH, 2004.
2. Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén. – Bp., KSH, 1987 –
3. A könyvkiadás adatai, 1990/1994–2000/2004. – Bp., KSH, 1995.

4. Demográfiai évkönyv, 2002. – Bp., KSH, 2003.
5. Közgyűjtemények adatai, 1999–2003. – Bp., KSH, 2004.
6. KSH feldolgozási táblái, 1950 – 2004.
7. A Kulturális Minisztérium adatközlései, 1960 –
8. Magyar Statisztikai Évkönyv, 1950 – 2004. – Bp., KSH, 1950 –
9. Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1950–2004. – Bp., KSH, 1950 –
10. Nemzetközi Statisztikai Évkönyv, 1964–2004. – Bp., KSH, 1965 –
11. Oktatás, művelődés / Adattár, 1950–1990. – Bp., KSH, 1950 –

Jegyzetek:

1. Közgyűjtemények adatai 1999-2003. – Bp., KSH. 2004
2. Közgyűjtemények adatai 1999-2003. – Bp., KSH 2004
3. Közgyűjtemények adatai 1999-2003. – Bp., KSH 2004
4. A közművelődés adatai 2000-2004
5. Az előadás elhangzásakor a 2005. év adatai még nem publikáltak.
6. Közgyűjtemények adatai
7. Közgyűjtemények adatai
8. A KSH Időmérleg-felvételéhez hasonló 2003-ra vonatkozó felmérést a Szociológiai Intézet készítette
9. Időmérleg-felvétel, 1999/2000, Bp. KSH 2001.
10. 2002. év folyamán megszűnt a tv-előfizetési díj, ezért számuk 2002. évre becsült.

